

Sammlaren

Tidskrift för
svensk litteraturvetenskaplig forskning
Årgång 109 1988

Svenska Litteratursällskapet

Distribution: Almqvist & Wiksell International, Stockholm

Detta verk har digitaliserats. Bilderna av den tryckta texten har tolkats maskinellt (OCR-tolkats) för att skapa en sökbar text som ligger osynlig bakom bilden. Den maskinellt tolkade texten kan innehålla fel.

REDAKTIONSKOMMITTÉ

Göteborg: Lars Lönnroth

Lund: Louise Vinge, Ulla-Britta Lagerroth

Stockholm: Inge Jonsson, Kjell Espmark, Vivi Edström

Umeå: Sverker R. Ek

Uppsala: Thure Stenström, Lars Furuland, Bengt Landgren

Redaktör: Docent Ulf Wittrock, Litteraturvetenskapliga institutionen,

Box 1909, 751 49 Uppsala

Utgiven med understöd av

Humanistisk-Samhällsvetenskapliga Forskningsrådet

Bidrag till *Samlaren* bör vara maskinskrivna med dubbla radavstånd och eventuella noter skall vara samlade i slutet av uppsatsen. Titlar och citat bör vara väl kontrollerade. Observera att korrekturändringar inte kan göras mot manuskriptet

ISBN 91-22-01310-5

ISSN 0348-6133

Printed in Sweden by

Almqvist & Wiksell Tryckeri, Uppsala 1989

rärt orienterad filmkritikers bedömningar i centrum och en skiss av den moderna mediautvecklingen. Exemplet visar undersökningens mångfald som både kan tolkas positivt och negativt. Det är intressant att få många aspekter belysta men samtidigt kan pluralismen leda till att framställningen blir splittrad. Den ena aspekten läggs på den andra utan att ett övergripande perspektiv framhålls. I Rydén's studie kan man säga att de enskilda kritikernas insatser dominerar framställningen utan att författaren sagt sig vilja skriva en personorienterad kritikhistoria. Kanske är det inte möjligt att finna en självklar lösning på problemet. Jag skulle emellertid ha föredragit en kritikhistoria som lagt större vikt på kritiken som institution och som därmed låtit ett institutions/offentlighetsperspektiv styra framställningen. Ett argument som kan framföras mot den ståndpunkten är att andra perspektiv skulle komma i skymundan, sådana som nu finns med i Rydén's undersökning. Detta kan inte förnekas men å andra sidan skulle en undersökning baserad på ett institutionsperspektiv förmodligen kunnat ge en mer precis bild av kritiken som system. I Rydén's studie förblir litteraturkritik ett begrepp som är så mångtydigt att det endast kan ges en vid och därmed vag definition.

Studien har sin styrka i enskildheterna, i kritikerporträtt och i olika iakttagelser rörande kritikers ställningstaganden i bestämda perioder. 1920-talets storhetstid för litteraturkritiken (och kritikern) ges en intressant teckning med Fredrik Böök i förgrunden. Rydén pekar på att Böök stod fram som den främste representanten för en estetisk traditionalism som mötte föga motstånd under denna period. Genom pressens utveckling fick kritiken ett ökat utrymme. Oppositionen mot de dominerande kritikerna var marginell och dessa kom därför att betrakta sig själva som upphöjda auktoriteter. Tjugotalet framstår som kritikernas storhetstid, ett tillstånd som inte skulle vara länge. Här bör naturligtvis tilläggas att det är de manliga, patriarkaliska kritikernas storhetstid. Rydén uppmärksammar den skeva könsfördelningen i kritikerkåren och påvisar också skillnader mellan manliga och kvinnliga kritiker. Han menar att det finns en kvinnlig kritikertradition och pekar på en av dagens kvinnliga kritiker Ruth Halldén, som framför sina meningar på ett rättfram och oförblomrat sätt. Rättframheten kan ses som en kvinnlig tradition och här visar Rydén till Anna Branting och Klara Johanson. Att de kvinnliga kritikerna framför sina åsikter mer rakt på sak beror på att de står utanför de manliga maktkotterierna, ett utanförskap som ger en frihet att säga som det är.

En kritiker som Klara Johanson är betydelsefull inte bara som del av en kvinnlig kritikertradition utan som förebild för många efterkommande kritiker. Klara Johanson odlade en personlig stil och gick från dagskritiken till essästiken. Som kritiker var hon före sin tid och hennes bedömningar har därför stått sig väl. Rydén menar att Klara Johanson är en i hög grad läsvärd kritiker och att hennes betydelse kanske främst beror på att den egna stämman så tydligt framträder i hennes kritik. Man kan lära av hennes omsorgsfullt utarbetade recensioner men hennes stil är inte lätt att ta efter.

Klara Johanson är främst kritikernas kritiker. Hennes kritik präglas av utanförskapet och någon maktposition som litterär smakdomare hade hon inte. Den positionen intog Böök och hans ord hade en otvetydig betydelse för

en författarens väl och ve. Rydén frågar sig om kritiken idag fortfarande har en sådan betydelse och ger ett jakan-de svar. Även om enskildheter i kritikens bedömningar av ett verk glöms relativt fort lever innebörden kvar och påverkar ett författarskaps öde. Rydén menar att kritiker-na som »kritiker och i sina andra kapaciteter bidrar till effekter som kunde beskrivas som kunskapsfördelning, socialisation, social kontroll, verklighetsdefinition och institutionell förändring på det litterära området.» (435) Rydén utvecklar här inte analysen av kritikens position och betydelse. Att fånga in den närmare hade också krävt ett överordnat perspektiv på kritiken som institution.

Per Rydén's stora undersökning omfattar också en samlad genomgång av det som hittills utträttats inom litteraturkritikforskningen i Sverige. Mycket återstår att göra och därför är Rydén's bok heller inte den slutgiltiga framställningen av de senaste hundra årens kritikhistoria. Men för den kommande litteraturkritikforskningen är Per Rydén's arbete en ofrånkomlig utgångspunkt.

Margaretha Fahlgren

Carin Österberg: *Natur och Kultur. En förlagskrönika 1922–1986*. Natur och Kultur. Sthlm 1987.

I raden av förlagshistoriska verk från senare år har nu även *Natur och Kultur* fått sin historik. Egentligen är det fråga om skrift nummer två. När förlaget fyllde jämna år 1972 sammanställdes i flygande fläng jubileumsboken *Natur och Kultur 50 år. Ur ett bokförlags historia*, där förlaget närstående personer bidrog med minnen från olika grenar av verksamheten. Uppgiften att ge en mer samlad framställning har anförtratts åt Carin Österberg, f. d. verkställande direktör i Natur och Kultur.

Resultatet av Carin Österberg's förlagshistoriska forskningar är en välskriven och rikt illustrerad 300-sidig bok, i undertiteln anspråkslöst kallad »En förlagskrönika». Större delen av boken består av kronologiskt disponerade kapitel om viktiga projekt eller arbetsfält inom förlaget. Framställningen är deskriptiv men har vissa analytiska inslag, bl. a. översikter decennievis av förlagsekonomin.

Personhistoriskt värde äger de fem första kapitlen som klarlägger hur Johan Hansson, förlagets grundare och enväldshärskare, genomförde en närmast heroisk bildningsgång. Han växte upp i ett småbrukarhem i Bjäresjö nära Ystad och tog starka intryck av småfolkets betryck i en region som dominerades av storgods. En folkhögskolekurs 1903–04 på Hvilan blev hans enda skola utöver den elementära undervisningen. Men Johan Hansson hade läshuvud som det hette, och han var fast besluten att slå sig fram till ett intellektuellt yrke. Ellen Key var en av dem som uppmuntrade den begåvade autodidakten. Under utlandsresor sökte han arbetstillfällen och bildningsmöjligheter och lyckades etablera kontakter med framstående personligheter. I Henry Georges teorier om grundskatte-reformer och konfiskation av jordrätten som lösning på de sociala problemen fann han ett program, som han helhjärtat kunde ansluta sig till. Johan Hansson blev georgismens främste förespråkare i Sverige. Hans författardebut 1905 med skriften *Från herrgårdar till småbruk*.

Landarbetarnas frigörelse genom jordreformer följdes av en hel rad samhällskritiska böcker och uppsatser.

Johan Hanssons första bok hade utkommit på Ljus' förlag i serien Svenska stridsskrifter. Men han ville bli förläggare och 1911–12 inbjöd han till andelsteckning för Svenska Andelsförlaget, som under ett decennium kom att svara för en intressant utgivning med starkt engagemang i samhällsdebatt och folkupplysning. Carin Österberg har inte funnit mycket material om Svenska Andelsförlaget och dess verksamhet behandlas tyvärr bara i förbigående.

Inom Svenska Andelsförlaget utgavs en populärvetenskaplig serie »Natur och Kultur», som fick ge namn åt det nya förlag som Hansson startade den 1 april 1922 efter en schism med en kompanjon i den äldre rörelsen. Även förslättningsvis var fackboksutgivningen Johan Hanssons styrka, särskilt områden som psykologi–pedagogik och filosofi–livsåskådning–religion. Många frilansmedarbetare gjorde vägande insatser under etableringsperioden för Natur och Kultur; främst bör nog nämnas Alf Ahlberg som inte bara framträdde som författare (bl. a. till en lättläst *Filosofins historia*, 1925 ff.) utan även som introduktör och översättare. H. G. Wells *Världshistoria* (1923) och Henry Fords självbiografi (1922) blev succéer som gav förlaget möjlighet att expandera.

Försök till inbrytningar inom originalutgivningen av skönlitteratur fick framför allt formen av romanpristävlingar. Därigenom tillfördes Natur och Kultur – åtminstone för en tid – flera författare som skulle bli ganska välkända, t. ex. Waldemar Hammenhög, Hagar Olsson, Stina Aronson, Josef Kjellgren och Hugo Swensson. Men Johan Hansson blev aldrig någon betydande förläggare av svensk fiktion. Hans kunskaper om och intresse för skönlitteratur kan inte alls jämföras med hans engagemang för den populärvetenskapliga utgivningen.

I stället breddade förlaget sitt sortiment genom nya satsningar på skolböcker, vissa uppslagsverk, barnlitteratur och en ambitiös klassikerserie (»Levande litteratur», 1957 ff.) samt naturligtvis fortfarande populärvetenskap av vitt skilda slag. Från 40- och 50-talen fick konstvetenskap främst genom Gregor Paulssons *Konstens världshistoria* (1942–52) och litteraturvetenskap genom en rad säljande historiska verk en starkare ställning än tidigare i förlagets produktion.

Rättigheterna till *Illustrerad svensk litteraturhistoria* – vilkas värde f. ö. noga bevakades av Schück – hamnade efter åtskilliga turer hos Natur och Kultur. Carin Österberg redogör för vilket omfattande förlagsarbete som nu vidtog. För en ny framgångsrik marknadsföring krävdes komplettering med en del om 1900-talets litteratur. På Martin Lamms förslag hade uppdraget (redan innan Johan Hansson köpte rättigheterna) lämnats till Erik Hj. Linder. Det visade sig vara en mer krävande uppgift än bokförläggaren hade räknat med. Slutligen kunde dock Linders magistrala verk utges i april 1949, drygt två år försenat, som åttonde delen av *Illustrerad svensk litteraturhistoria*. En fjärde reviderad och utökad upplaga trycktes 1965–66 som del 5 av *Ny illustrerad svensk litteraturhistoria*, vilket var ett nytt stort förlagsprojekt med E. N. Tigerstedt som huvudredaktör. En framgång för förlaget och författaren blev särskilt Tigerstedts »lilla», dvs. *Svensk litteraturhistoria* (1948) i ett band, som upplevde sin fjärde och sista upplaga så sent som 1971.

Johan Hansson fortsatte under hela sin förläggartid på flera sätt sin ungdoms samhällsreformatoriska linje, inte minst genom tidskriften *Samtid och framtid*. Under världskrigsåren intog hans förlag en fast antinazistisk hållning. Detta och åtskilligt annat gör Carin Österberg reda för i sin informationsrika bok. Efter de senaste årens antologier av författares brev till förlag samt förlagshistoriker och -krönikor, där allt betraktas ur enskilda förlags begränsade synvinklar, är det dock nu hög tid för en mångsidigare framställning om svensk bokutgivning. En sådan har också påbörjats 1988 i och med att litteratursociologen Johan Svedjedal åtagit sig att genom en bred framställning fortsätta Sven Rinmans bokhandelshistoria som ju nådde fram till ca 1890.

Lars Furuland

Litteraturens vägar. Litteratursociologiska studier tillägnade Lars Furuland. Gidlunds. Värnamo 1988.

Den festschrift som tillägnats Lars Furuland på hans sextioårsdag innehåller en lång rad tungt vägande bidrag till den litteratursociologiska forskningen. Som genre kännetecknas ju festschriften av en viss charmfull förströddhet, där enstaka värdefullheter gärna drunknar i lättviktiga djupdykningar i skrivbordslådan. Åtminstone är det en gammal schablon som kommit att vidlåda denna typ av bokprodukter. Kanske börjar den bli föråldrad. Mitt intryck är att många senare bidrag till genren präglats av starkare vilja till enhetlighet, komposition och hög kvalitet än tidigare, och festschriften till Lars Furuland utgör inget undantag därvidlag. Genomgående är de enskilda vetenskapliga bidragen väl genomarbetade och av stort intresse.

Samtidigt är volymen en fin manifestation av den litteratursociologiska forskningens bredd och mångsidighet i dag. Det är en väl uppövad tradition som demonstreras i det ena bidraget efter det andra; endast ett par bidrag rör sig på mer hävdvunnen litteraturhistorisk grund, så t. ex. Örjan Lindbergers uppsats om Eyvind Johnson och de fem unga, som är en kartläggning av litterära kontakter under autotidakternas glansperiod omkring 1930, och Lars Lönnrots redogörelse för Geijers väg till offentligheten, dvs. dennes beskrivning av hur han framgångsrikt kom att delta i Svenska Akademiens äreminnestävling. Och den vetenskapliga kvaliteten är som nämnts i högsta grad stabil, i traditionell, ja, i våra dagar nästan konservativ mening gedigen.

Det är lätt att utifrån titeln »Litteraturens vägar» reflektera en smula också över »litteraturvetenskapens vägar» på senare decennier. När den litteratursociologiska forskningen, till stor del genom Lars Furulands egna fruktbara insatser, fick sitt definitiva genombrott på 1960-talet, fanns däri många antagonistiska moment, riktade mot den traditionella, etablerade litteraturhistoriens något ensidiga beroende av ett gruppbetingat estetiskt kvalitetsbegrepp. Det placerade den i fokus för intresset för lång tid framöver och satte den i pakt med allmänskulturella strömningar i tiden. Nu, på 1980-talet, framträder den själv som etablerad och, som sagt, vetenskapligt konservativ i relation till den estetiska och retoriska textforskning, som